

MAHMUD EROL KILIÇ

HERMESLER HERMESİ

İSLAM KAYNAKLARI IŞIGINDA
HERMES VE HERMETİK DÜŞÜNCE

SUFI
KİTAP

HERMESLER HERMESİ
İslam Kaynakları Işığında
Hermes ve Hermetik Düşünce

Mahmud Erol Kılıç

I. BÖLÜM
HERMES'İN KİMLİĞİ

Ortaçağ'da Hermes, zaman zaman Mısırlıların Thoth'u, Yahudilerin Uhnuh'u, eski İranlıların Hüşeng'i, zaman zaman da Müslümanların İdris'i^(as) ile bir tutulmuştu. Hangi coğrafyada olursa olsun, insanlar onu insanlığa ilâhî bir mesaj getiren ve ilimlerin kurucusu bir peygamber olarak görmüşlerdi. Fakat "Hermetizm" adıyla anılacak bir ekol ancak çok daha sonraları, Mısır ve Grek geleneklerinin İskenderiye'de birleşmesinden sonra vücuda gelecektir.¹ Bu farklı isimler altında anılan şahsiyetin bir ve aynı kişi olup olmadığı müellif indinde ihtilaflıdır. Bazılarına göre tek bir Hermes'ten bahsedilemez çünkü Hermes bir isim değil bir sıfat, bir lakaptır. "Buda" gibi, "Manou" gibi, cinse ait bir isimdir. Tek bir kişiye değil de Hermetizm konusu altına giren ilimlerde önder olan birçok kişiye hep bu adın verildiği görülmektedir.²

1 Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Life and Thought*, s. 103.

2 "...Hakikat halde, Hermes bir ism-i cinsdir. Manou, Boudha gibi. Yani hem bir âdeme, hem bir tarika, hem bir mâbuda delalet eder. Hermes, bir âdem olmak itibarıyla Mısır'ın en eski ve büyük bir mürşididir. Tarik olmak üzere de kendisine ananât-ı gaybiyye ve esrâr-ı bâtınıyye emanet edilmiş olan rehberler demektir. Mâbud manasına gelirse Utarid'e işaret eder. Zira Utarid'i kendi sipehriyle beraber esrâr-ı lâhutıyyeye vâkıf bir sınıf ervâha teşbih etmişlerdir." Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 30-31.

Bazıları da onun, diğerlerine nazaran daha geç döneme ait ve tek bir şahıs olduğu görüşündedirler. Mesela, T. Nöldeke, İdris'in Andreas (Büyük İskender'in beraberce âb-ı hayatı aramaya çıktığı aşçısı) olduğunu ileri sürerken³ A.S. Neşşâr, onun aslında Yeni Pythagorasçı Ammonios Saccas olduğunu iddia eder.⁴ İdris'in Uhnuh olduğunu ilk ileri süren Taberî'dir (v. 923).⁵ Birûnî, İdris'in Buddha olabileceğinden bahsederken,⁶ Fahreddin Râzi, Neseî, İbnü'l-Esir ve diğerleri, İbrânîlerin Uhnuh'u ile Müslümanların İdris'inin aynı olduğunu söylerler.⁷

Kelimenin Kökeni

“Hermes” kelimesi ve onun diğer versiyonlardaki etimolojik kökeni hakkında da farklı görüşler vardır. Tarihçi Mes'udî, “Hermes” kelimesinin Utarid demek olduğunu söyler.⁸ “Hermes” Süryanice “âlim” anlamına gelir ve o zaman “Hermesü'l-Herâmise” (Hermesler Hermesi) kelimesi de “âlimlerin âlimi” demek olur. Eski Mısırlılar ona “aa aa Tehuti” derlermiş. “Aa aa” üç kere büyük, “Tehuti” de “mürşid” anlamına geliyor.⁹ Yunanlılar bunu “Trismegistus” olarak Grekçeye çevirirler. İşte bu son unvanın anlamı üzerinde hayli farklı yorumlar geliştirilmiştir. Müslüman düşünürler, bu üçlü oluşu “müselles bi'l-hikme” ile karşılarken, anlam olarak da ni'metler üçgeninin (yani nübüvvet, hikmet ve

3 Oryantalist T. Nöldeke bu fikri R. Hartmann'dan almıştır. Bkz. “İdris”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, s. 479. Fakat birçok bilim adamı bu görüşün tutarsızlığını göstererek reddetmişlerdir. Bkz. Seyyed Hossein Nasr, *age.*, s. 113.

4 Ali Sami Neşşâr'ın *Demokritos* isimli kitabından aktaran Ahmed Gassan Sabûnî, *Hürmüsü'l-Hekîm*, s. 216. Oysaki Ammonios Saccas çok muahhar Hermetistlerden sayılmaktadır.

5 Taberî, *Tarih-i Taberî Tercemesi*, c. I, s. 94.

6 Birûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye' ani'l-Kurûni'l-hâliye* isimli kitabının İngilizce çevirisi, *Chronology of Ancient Nations*, s. 188.

7 Fahreddin Râzi, *Tefsîru'l-Kebîr*, 21. cüz, s. 233-234; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, c. II, s. 39.

8 Mes'udî, *Mürücu'z-zeheb*, c. I, s. 39.

9 “Thoth”, *Encyclopedia Britannica*, c. XI, s. 434.

hilafet) Allah tarafından ona bahşedilmesini anlarlar.¹⁰ Diğer bazı müellifler ise bundan üç ayrı Hermes olduğu anlamını çıkarırlar. Mesela Ebu Ma'sher (v. 272/885) *Kitabu'l-Ulûf* unda şöyle anlatır:

“Hermes adıyla anılan üç şahıs vardı. Birinci Hermes –ki üçlü lütuf ona ihsan olmuştu– Tufan’dan önce yaşamıştı. ‘Hermes’ kelimesi bir unvandır, tıpkı Kayser ve Hüsrev gibi. Tarih kitaplarında İranlılar ona Hüşeng derler, ulvî şeylerden ilk bahseden odur. Dedesi Âdem (Giyomert), gündüzün ve gecenin saatlerini ona öğretmişti. İlk defa mabed inşa edip de içerisinde Allah’a ibadet eden yine odur. Tebâbet hakkında konuşan da ilk odur. Arzî ve semâvî konuların bilgisi hakkında ritmik ilahiler kaleme almıştı. Tufan’ın geleceğini ilk o haber verdi. Hikmetin kaybolmasından korktuğu için ‘el-Barbâ (çoğul: barâbî)’ ve ‘Panopolis (Ahmim)’ isimli piramidleri inşa ederek kendinden sonra gelecekler için bütün ilimlerin formüllerini onların iç duvarlarına kazıdı.¹¹

İkinci Hermes, Babilli idi. Kildânilerin şehri Babil’de yaşadı. Tufan’dan sonra Nebrizerbanî (?) zamanında hayat sürdü. Tıp ve felsefede üstad idi. Sayıların özellikleri hakkında bilgi sahibi idi. Aritmetikçi Pythagoras onun talebesiydi.¹² Kildânilerin bu şehirleri, doğunun felsefeciler şehriydi.

Üçüncü Hermes ise Mısır şehrinde Tufan’dan sonra yaşamıştı. Zehirler ve hayvanlar üzerinde kitapları vardı. Tabip ve felsefeciydi. Şehirler kurmada ustaydı. Simyaya ve onun tekniklerine

10 Nişancızâde, *Mir'ât-ı Kâinat*, c. I, s. 124-128.

11 Bu yazılara “hiyografi” ya da “ideographie sacrée” denilir. Hikmetin ehil olmayan ellere geçmesini önlemek için sembolik tarzda yazılmışlardır. Ayrıca bir de Enoh’a nispet edilen bir yazı çeşidi vardır ki buna “Enoh Harfleri” denir. Mesela bu sembolik harflerden Enoh Deltası, sosyal medeniyetin gelişimini simgelemektedir.

12 Bazen de Hermes’in onun talebesi olduğu ileri sürülür.

dair kıymetli eserler yazdı. Suriye’de Asklepios isimli bir öğrencisi vardı.”¹³

İbrânî versiyonundaki adı ise “Hunûh”tur. Semûd vezni üzerinedir. Süryanice olduğu da söylenir. İbrânîcede “ders vermek”, “inabe vermek” ya da “aydınlatmak” anlamlarına gelir.¹⁴ “Uhnûh” ismi de if’al babından “çok ders vermek, çok ders çalışmak” anlamına gelir ve buradan da gayrı munsarif cemi’ bir kelime olarak “İdris” ismi türetilir.¹⁵

“İdris aleyhisselam Nuh’tan öncedir denildi. Bazıları, Peygamberlik mansıbı verilenlerin birincisidir, dediler. Adı Ahnûh bin Berd bin Mehlail bin Enuş bin Kaytan bin Şit bin Âdem’dir. Vehb, Nuh’un dedesi Annûh’tur, dedi. İdris ismi Süryanicedir. Bazıları, Arapçadır ve dirâsetten türemedir, çünkü suhûfu çok okur, tedris ederdi, dediler. Eski Yunanlıların Hermes dedikleri kimse ve daha sonraki feylesofları; fizik, kimya ve tıp bilgilerini İdris aleyhisselamın kitabından çaldılar.”¹⁶

Diğer bir görüşte ise “Ahnaton” kelimesinin Uhnûh’a, “Osiris” kelimesinin de İdris’e dönmüş olabileceği ihtimali ileri sürülür.¹⁷ Hermes kelimesi ile “ehram” (Herma) kelimesi arasında da bir irtibat kurulur.¹⁸ Mandeistlere göre, nur meleklerinden biri olan Zehrun, güneş feleği ile özdeşleştirilirdi. Hürmüz ya da Hermez kelimelerinin buradan geldiği ve daha sonra Sabiilerce Hermes’e dönüştürülmüş olabileceği üzerinde de durulur. Çünkü Hermesü’l-Mısri’yi Sabiiler peygamberlerinden biri olarak görmek-

13 Ebu Maşer el-Belhî’nin *Kitâbu’l-Ulûf* isimli kitabından aktaran İbn Cülcül, *Tabakâtü’l-etibba vel-hükemâ*, s. 5-10.

14 “Enoch”, *Encyclopedia Judeica*, c. VI, s. 193.

15 Muhammed Yâkub Firuzâbâdî, *Basâiru zevi’t-temyiz*, c. VI, s. 51.

16 Taşköprülüzâde, *Mevzuatü’l-Ulûm*, sad. Mümin Çevik, c. II, s. 866.

17 A.G. Sabûnî, *age.*, s. 8; Seyyid Kutup, *fi-Zilâli’l-Kurân*, çev. İ.H. Şengüler ve dğr., c. IX, s. 520.

18 “Herma”, *Ana Britannica*, c. X, s. 601. Homerik ilahilerde ondan “taş yığınının ait” diye söz edilir. *Encyclopedia Americana*, c. XIV, s. 131.

teydiler.¹⁹ Hint geleneğinde, Merkür gezegenine mukabil olarak görülen Buddha'nın da aynı şahıs olabileceği söylenir.²⁰ Ayrıca İskandinav mitolojisinde geçen Odin, Woden veya Wotan'ın Romalılar tarafından Mercurius'a çevrildiği de diğer bir görüştür. Ayrıca Aztek medeniyetindeki Quetzalcoatl figürünün Hermes figürü ile ortak yönleri de vardır. İrlanda ve Kelt mitolojisinde ise Lug'a tekbül ettiği ileri sürülmektedir.²¹

- 19 Antik düşünceler ile Müslümanların temasa geçtiği yegâne kanal orta-şark Hıristiyan merkezleri değildi. Harranlılar arasında, Babil dinlerine ait unsurları Grek geleneğinin ezoterik yönleriyle birleştiren Sabiilik adlı bir dinî kült vardı. Müslümanlar Grek dünyasından ayrı ve bağımsız olarak bu kanaldan da Babil'in matematik ve astronomik bilgilerini aldılar. Çünkü bu Harranlılar Yeni Pythagorasçılık ve Hermetizmin mirasçıları idiler. Sabiilerin Hermetik düşüncelere sahip olmaları ve ehl-i kitap olarak görülmeleri daha sonra bu fikirlerin Müslümanlara geçmesinde büyük önem arz etmektedir. Harranlı Sabiilerin en ünlü bilginlerinden olan Sabit İbn Kurra, Hermes'in *Kitabu'l-Nevâmis*'ini Süryaniceden Arapçaya çevirmiştir. Kindî'nin talebesi İbnü't-Tayyib es-Serahsî, Hermes'i Sabii dininin kurucusu olarak görür. Şemseddin ed-Dımaşkı, *Nuhbetü't-dehr* isimli kitabında "Sabii" sözcüğünün Sabi'den türetildiğini, bunun da Hermes'in oğlu olduğunu söyler. İbnü'l Esîr ise onun İdris'in oğlu Metuşlah'ın oğlu olduğunu nakleder. Bugün dahi Irak'ta çok küçük bir cemaat olarak varlıklarını sürdüren Sabiiler, 7 Azar (Ocak) tarihini Hermes Bayramı olarak kutlarlar. Mecritî'nin *Gâyetü'l-hekîm* isimli eserinin Sabiiler üzerine olan yedinci bölümünde, "Tabiat-ı Tamme" bizzat Hermes'e atfedilir ve ona yapılan şöyle bir münacaat aktarılır: "Biz seni bütün isimlerinle, Arapça ey Utarid, Farsça ey Tir, Latince ey Harus, Yunanca ey Hermes, Hinduca ey Budd diye çağırırız." Ayrıca Zerdüşilikteki Daena ile Hermetizmin "Tabiat-ı Tamme"si arasında şaşkırtıcı bir benzerlik vardır. Bkz. Seyyed Hossein Nasr, *age.*, s. 110; *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, s. 11; L. Massignon, "Inventaire de la Literature Hermetique Arabe", *Opera Minora*, c. I, s. 650-666; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. A. Ağırakça ve dğr., c. I, s. 54.
- 20 "Doğu geleneğinde bir felekî Buddha bulunur bir de tarihî Buddha... Tarihî Buddha'nın annesinin adı Maya'dır. Buddha kelimesi ise 'hikmet' demektir." René Guénon, "Hermes", *The Sword of Gnosis* içerisinde, s. 370. Ayrıca Sabiilerin Hermes için kullandıkları Buzasaf ismi ile Buddha ismi arasında da etimolojik bir benzerlik kurulabilir. Manşeistlere göre ise o Manî'den evvel geçen beş müjdeciden (nebi) biriydi.
- 21 "Bazı Germen dillerinde Merkürî günü (Fransızcada Mercredi) hâlâ Odin günü olarak anılır ki bu da Wednesday kelimesinin karşılığıdır." René Guénon, *agy.*, s. 372. Ayrıca astrolojide dördüncü felek Merkür, haftanın 4. günü olan

Hermes'in Doğumu ve Yeri

Âlimlerin çoğunluğu, onun doğum yeri olarak aşağı Mısır'ı (Münis kenti) gösterirler. Bazıları da Babil'de doğduğundan, Âdem ve Şit'in şeriatından yüz çevirenlerden ayrılıp, kendisinin onlardan yüz çevirmesi istenildiğinde bilahare Mısır'a geçtiğinden bahsederler.²² Doğum yeri olarak, olayın hikâye edildiği kültüre göre Yemen, Mısır, Babil, Fars gibi değişik yerler ileri sürülür. Herevî, Kûfe'de İdris'e^(as) atfedilen bir makam olduğunu ve doğum yerinin Harran olduğunu söyler.²³ Ayrıca Lübnan'da, Cebel-i Lübnan'da ona atfedilen bir makam vardır. Bu sebeple bu dağlar bazı mezheplere göre (özellikle Dürziler) ezoterik bir önem taşımaktadır.²⁴

Onun hangi tarihte ve Tufan'dan önce mi sonra mı yaşadığı konusunda da farklı görüşler vardır. Kiftî, Ya'kubî ve İbn Ebî Useybia, Tufan'dan önce aşağı Mısır'da yaşamış olduğunu ileri sürerler.²⁵ Mübeşşir İbn Fatik ise *Muhtârü'l-Hikem*'inde iki ayrı tufandan bahseder ki birisi tüm yeryüzünü kaplarken ikincisi sadece Mısır'ı gark etmiştir (İbrânîlerin Exodus'u).²⁶ Kesin olarak

çarşambanın ve pazar gecesinin hâkimi sayılır. "Doğu minyatürlerinde ise tavuskuşuna(?) binmiş, sağ elinde bir yılan(?), sol elinde yuvarlak bir tahta bulunan genç, yahut yeşiller giyinmiş, başında taç bulunan, kürsiye oturmuş olan ve iki eliyle Kur'an tutup okuyan bir insan sûretinde temsil edilirdi. Altıncı iklim çarşamba günü ve pazar gecesini de bu yıldız mensup sayılırdı. Ehl-i Kâf yani eski kimyacılar ona civa adını vermişlerdi." *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 423 (684. dpnt.), haz. A. Gölpınarlı.

- 22 Ayrıca aynı yerde, onun Yemen'den Mısır'a göçtüğü ihtimaline de yer verilir. A.G. Sabûnî, *age.*, s. 9.
- 23 A.G. Sabûnî, *age.*, s. 12.
- 24 A.G. Sabûnî, *ae.*, 11. Nusayrîlere göre o 'ilâhî ayn'ın ikinci kubbedeki enkarasyonudur. Dürzilerde ise ikinci emanasyondur.
- 25 Kiftî, *Târihu'l-Hukema*, s. 2, 3, 6; Ebî Yâkub, *Târihu'l-Yâkubî*, c. I, s. 11; İbn Ebî Useybia, *Uyûnü'l-Enba*, s. 16-17.
- 26 "Hirmis", *The Encyclopedia of Islam* (Yeni basım), c. III, s. 463.

kaç tarihinde yaşadığı çok ihtilafli bir husus ise de Birûnî, İ.Ö. yaklaşık 3300 senesini vermektedir.²⁷

Müslüman müelliflerin İdris^(as) hakkında verdikleri malumatlar daha çok muahhar İbrânî kaynaklarına dayalıdır ve *Kitab-ı Mukaddes*'te geçen Enoch'un kıssası, Müslüman ve Yahudi geleneklerinde büyük benzerlik arz eder. Kısaca ifade edersek:

- a) Dindar bir insandır.
- b) Yeryüzünde 365 sene yaşamıştır.
- c) Ölmemiş, göğe çekilmiştir (Tekvin, V, 23 vd.).

Ayrıca tasavvufi düşüncede İdris, İlyas ve Hızır'ın ortak bazı özelliklere sahip şahıslar olarak görülmesi, gerek düşünce düzeyinde gerekse amelî düzeyde çok önemli şekillenmeleri doğuran bir noktadır. "Hermes" motifinin evrensel bir motif olduğunu yani bütün kültür ve medeniyetlere ait ortak bir şahsiyet olduğunu ileri sürenler, bunun için kültürlerarası bir ortak özellikler şeması çizerler. Şu halde Hermes;

- Bütün kültürlerde seçkin ve bilgili kişi oluştan, bir tanrı oluşa kadar geniş bir yelpaze içerisine yayılır.

- Tufan'dan önce veya sonra yaşamıştır, yani Tufan ile irtibatı görülmektedir.

- Yüce bir makama çıkmıştır, ölmemiştir.²⁸

Hermes'in değişik kültür ve medeniyetler içerisindeki versiyonlarını, diğerlerine kaynaklık etmiş olması açısından özel bir önemi olan kadim Mısır versiyonunu inceleyerek başlayalım.

27 L. Massignon, *agy.*, s. 651. Mısırlı Thoth ise milyonlarca yüzyıl yaşayacağını belirtir (*Mısır Ölümler Kitabı*, CLXXV. Bab).

28 A.G. Sabûnî, *age.*, s. 5.

ESKİ MİSİR VE HERMES-THOTH

Platon iki yerde (*Phaidros*, 274c; *Philebos*, 18b) aritmetiğin, cebirin, geometrinin, yazının ve diğer bazı ilimlerin kurucusu olarak bir Mısır ilâhî kişisi olan Theuth'tan bahseder.²⁹ Felsefenin doğuşu ve ilk ortaya çıkışı konusunda felsefe tarihçileri eski Mısır'a özel bir önem verirler. İlk metafizik ve felsefî konularla ilgilenenlerin Mısırlılar olduğu ve bu ilmi onlardan gelip öğrenen Grek düşünürleri tarafından bilahare sistematize edildiği ileri sürülür. Hatta sırf Yunanistan'a değil Mezopotamya kanalıyla Hint ve Çin'e de hikmetin buradan yayıldığı rivayet edilir.³⁰ Ayrıca Platon'un on üç yıl, Pythagoras'ın ise yirmi küsur yıl doğuda, Mısır'da ders gördükleri bazı tarihçilerce rivayet edilir.³¹ Dolaylı olarak da te-

29 Eflatun, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi, s. 110; *Filebos*, çev. İ.S. Siyavuşgil, s. 25.

30 Bkz. Bu konudaki belli başlı felsefeci ve felsefe tarihçilerinin görüşlerini toplayan M. Abdullah Şarkavî'nin *Medhal Nakdi li-dirâsati'l-felsefe* isimli kitabının "Tefkîru'l-felsefi fiş-Şarkı'l-kadîm" bölümü, s. 18-57. Ayrıca, Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, s. 1 ve diğer yerler. Mısırlıların sahip oldukları bu bilgeliğin de orijinal olmadığı, kendilerinden evvel geçen, çok daha eski Mu ve Atlantis uygarlıklarının kısmen bozulmuş bir şekli olduğu da bir görüş olarak kimi tarihçilerce ileri sürülmektedir.

31 S. Mayassis, *Le Livre D'initiation*, BAOA, Atina 1955, isimli kitabında Mısır'da ders gören Grekleri şöyle anlatır: "Orpheus Osiris'in sırlarını biliyordu... Ho-

meros, hiyeroglifleri okumasını biliyordu. Bazı müellifler, Homeros'un Mısır'da yaşadığını ve Teb'de doğduğunu ileri sürerler. Piramitlerin gölgesi ile insan gölgesi arasındaki oranı hesaplayarak piramitlerin yüksekliğini ölçen Thales'i de sayalım. Solon, Sais'te kaldı. Amasis, Pythagoras'ı, Memphis rahiplerine tavsiye etti. Diogenes Laertios'un söylediğine göre, Pythagoras, mabedlerin en kutsalına girdi, rahiplerce inisiye edildi, Tanrılar ve ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili değişmez gerçekleri tanıdı; gizliliğin mührü altında dünyanın yaratılışının nasıl olduğunu bildi. Iamblikhos'un yazdığı *Pythagoras'ın Hayatı*'nda şöyle denilmektedir: 'Pythagoras, Mısır'da mabedlere büyük bir gayretle devam etti. İlişkisi olan rahiplerin hayranlık ve sevgisini kazandı, hiçbir sözlü öğretiyi ihmal etmeksizin her şeyi çok çalışarak öğrendi. Bütün rahipleri ziyaret ederek her birinin sahip olduğu bilgeliğe istifa etti. Kambzyes'in ordularınca esir alınmaya kadar Mısır'ın mabed-okullarında kalıp yirmi yıl boyunca bütün âynelere inisiye oldu.' Ayrıca, inisiyelerin katıldığı bu toplantılara giden bir Demokritos'tan, Mısırlılar arasında on üç yıl kalan bir Platon'dan, Knidoslu astronom Eudoksos'tan, Plutarkhos'tan, hiyerogliflerin çevirisini ve iç anlamlarını yapabilen Plotinos'tan, tarihçi Iamblikhos'tan da bahsetmeden geçmek olmaz." "Yunan ilminin Thales, Anaksimandros ve Pythagorasçılar zamanında Mısır ve Mezopotamya'dan etki aldığı, bu etkilenmenin Demokritos ile Koslu Hippokrates zamanında devam ettiği ve arada muvakkaten kesintiye uğradıktan sonra Eudoksos'la tekrar başlayarak Helenistik çağda daha da belirginleştiği görülür. Bu tarihteki en önemli ilk ilmi intikal çağıdır..." "Daha sonra iki intikal çağı ile karşılaşılır. Bunlar Yunan ilminin İslam dünyasına ve İslam dünyası ilminin Batı Avrupa'ya geçiş çağlarıdır..." "Yunan'ın Mısır'dan etkilenmesi çoğu zaman kişisel temaslar yoluyla olduğundan, bunlar bizim için adeta gizli temaslar mahiyetini taşımakta ve bu yüzden sarıh bir şekilde izlenip tespit edilebilmeleri hayli güç olmaktadır. Genellikle, iki tarafı ilmi bilgi arasında karşılaştırmalar ve kıyaslamalar yaparak aradaki benzerlik ve paralelliklerin tespiti ve tesirlerin bu yoldan izlenmesi gerekmektedir... Yunan yanında Mısır'dan neler öğrenildiği konusunda Yunanlı yazarların verdikleri bilgi ve tafsilattan da istifade etmek mümkün olmaktadır. Bu iki medeniyet arasındaki ilmi temasın mevcudiyeti, özellikle tek tek konularda tespit edilebilecek yakın benzerlikler yardımıyla belirlenebilir. Ayrıca aradaki yakın benzerlikler bunların birbirinden müstakil buluşlar olmadığı ihtimalini arttırmaktadır... Dolayısıyla, Yunanlıların ilimde, felsefede, edebiyatta ve güzel sanatlarda kaydettikleri büyük başarıyı ifade etmek için 'Yunan mucizesi' tâbiri kullanılmıştır... Yunan mucizesi sözü, Yunanlıların kendilerinden daha eski medeniyetlere çok şey borçlu olmaları bakımından mübalâğalı ve hatalı bir zihniyeti temsil eder." Aydın Sayılı, *age.*, "Mısır ve Mezopotamya İlimlerinin Yunan İlminin Temelindeki Yeri" isimli sonuç bölümü. Ayrıca Herodotos da *Tarih*'inde Mısırlıların çok yüksek bir din kültürüne sahip olduklarını ve

melde Grek felsefî yorumlarına dayanan muasır Batı felsefesi ile kadîm Mısır dinî düşüncesi arasında bir bağın olduğu söylenir.³²

Eski Mısırlılar onu Thoth, Tahuti, Theuth, Tat gibi isimlerle anarlardı. Bu kelime “mürşid”, “öğretmen” vb. gibi anlamlara gelmekteydi. Kadîm Mısır medeniyeti üzerine yapılan araştırmalarla bu eski kültür hakkında bugün hayli malumat sahibi olunabilmiştir. Ne var ki hâlâ yeni yeni bulunmakta olan bazı malzemeler ışığında meselenin hacmi her geçen gün daha da büyümektedir. Hermes’in bu Mısır versiyonundaki efsanevî şahsiyeti ve düşünceleri, daha sonraki Yunan ve İslam felsefe geleneklerindeki muhteva ile yer yer benzeşim gösterdiğinden çalışmamızın bu bölümü, bu tarihî zemini incelemeye hasrolunmuştur:

- Efsaneye göre Thoth, Isis ve Osiris’in oğlu olan bir güneş-tarınsı Horus’un oğludur. Papirüslerde sembolik olarak ibis kuşu (balıkçıl kuşu) kafalı ve bir elinde kutsal asa³³ bir elinde hokka ve

pek çok Yunanlının gelip onlardan ders aldığını söyler. *Herodot Tarihi*, İkinci Kitap: Euterpe, *age*.

32 E.W.F. Tomlin’in, *Philosophers of East and West*, isimli kitabından nakleden M.A. Şarkavî, *age.*, s. 20.

33 Bu asa motifi, caduceus (kerykeion) denilen Hermes’in iki yılan motifli, sihirli asası şeklinde Yunan mitolojisine geçer. Bu “iki yılanlı asa” sembolü beşerî simyayı simgeler, yani en üst şuur hallerine geçiş için hazırlayıcı bir temrinler toplamını (Hinduizmin hathayogası gibi) ve mikrokosmos ile makrokosmos arasında bir aracı âlemi temsil eder. İşte Hermes (bütün peygamberler gibi) bu iki âlem arasında aracıdır ve yukarıdan aşağıya Tanrı’nın habercisi (Hermeneutes) ve aşağıdan yukarıya ruhların yol göstericisidir. Bu ayrıca, astrolojik olarak leylî (nocturnal) ve nehârî (diurnal) özellikler ile nüzûl ve urûcun da karşılıklı olarak simgesidir. Bugün bu sembol, tubbin sembolü olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Yunanlı hekim Alianos, ibis kuşunun uyrurken başını kanatlarının altına soktuğunu söyler. Böylece ibis, o istiğrak anında dıştan bakıldığında tam bir kalp şeklini alır. Bununla, bilginin merkezi olarak kalbin insan hayatı için olan önemi vurgulamak istenir (Réne Guénon, *age*, s. 370). Herodotos, *Tarih*’inde ibis kuşunu şöyle anlatır: “İlkbahar geldi mi, kanatlı yılanlar Arabistan’dan Mısır’a doğru uçarlar, buna karşılık bu boğazda onları bekleyen ibisler Mısır’a girmelerine engel olur ve öldürürler. İşte bundan ötürü Mısırlılar ona büyük saygı gösterirler. İbis kuşu şaşılacak kadar karadır, pençeleri turna pençesine benzer, gagası iyice kıvrıktır, büyüklüğü su

kalem tutan bir insan sûretinde tasvir edilmektedir. Kadim Mısır teolojisine göre, “Tanrı Ptah, var olan her şeyi yarattı. Ondan evvel ne varlık ne de yokluk vardı. O zaman ne ölüm ve ölümsüzlük ne de geceyi gündüzden ayıracak bir belirti vardı. BİR, nefes almadan soluyordu. Ötesinde hiçbir şey mevcut değildi. Karanlık üstüne karanlık vardı. Âlemin yaratılışında ilâhî sözler sarf edildi.”

Bu teolojiye göre Tanrı Ptah’ın çoğalma (tekessür) organları “dil ile kalp”ti.³⁴ Sonra o ilk kaostan sular ve âlem tekevvün etti.³⁵

Hiyeografik yazıtlara göre Thoth, Tanrı Ptah’ın kalbi ve dilidir. Onun haberlerinin taşıyıcısıdır (Hermeneutes). Ayrıca Thoth’un, insanların öldükten sonra amellerini tartma görevi de vardı. Ölümler onun terazisi önünde günah ve sevaplarını sayıp dökerlerdi. Terazinin bir kefesinde ahlakî vicdanın yeri olan kalp, diğerinde de hakikatin sembolü olan bir tüy bulunurdu. Kalbi doğru olan insanın kalbi tüyden hafif gelirdi.³⁶

tavuğu kadardır.” (İkinci Kitap), s. 75-76. Bu kuşa Arapçada “mâlikü’l-hazîn” denirmiş ve Kemaleddin Demiri’nin meşhur *Hayâtu’l-Hayavân* isimli kitabını yazmasına bu kuş sebep olmuş. Bkz. Kemaleddin Demiri, *Hayâtu’l-Hayavân*, çev. Sabri Çağlayan, s. 269.

- 34 Ptah’a Latinler Vulcanus (Hephaistos) derlerdi. Burada varoluşun sebebi olarak düşünülen “Kelam” ve “Hubb” kavramları sembolize edilmektedir. E.W.F. Tomlin’in, *Philosophers of East and West* isimli kitabından aktaran Şarkavî, *age.*, s. 22.
- 35 Şarkavî, *age.*, s. 24. Ayrıca mukayese için bkz. “*Corpus Hermeticum’un Muh-tevası*” Bölümü “C. H. Libellus I”.
- 36 Şarkavî, *age.*, s. 23; Albert Champdor, *age.*, s. 49. Dince karşılaştırılmış kırk iki günahahtan birini temsil eden kırk iki adalet tanrısı, topukları üzerine çökmüş, mahkeme önünde kendini temize çıkarması gereken ölüyü sorguya çekerler. Ölü o zaman, Thoth’un önünde “olumsuz itiraf” denilen şu itirafları yapmak zorundaydı: “En büyük saygı sana ey büyük Tanrı! Sen hakikat Rabbisin. Ben sana geldim ey Rab, sonsuz rahmetini görmek için buraya kendimi de getirdim. Seni tanıyorum, senin ismini biliyorum. Bu, maati (adalet) mekânında seninle beraber yaşayan kırk iki tanrının isimlerini de biliyorum (diğer bir yönden bu isimlerin sayısı 99’dur. Bkz. Giorgio A. Livraga, *Thebes*, s. 115.) ki o tanrılar günah işleyen, kötülük yapan insanları gözlerler. Hakikatte sana geldim. Hakikati sana getirdim. Senin için kötülüğü darmadağın ettim ve: 1. İnsana karşı bir günah işlemedim.

2. Hıssımlarıma karşı kötü bir şey yapmadım, onları ezmedim.
3. Hakikat mekânında bir suç işlemedim.
4. Değersiz insanlarla tanışmadım.
5. Lanetli, iğrenç işler işlemedim.
6. Diğer insanların benim için fazladan çalışmalarını istemedim.
7. Ağımın bir iftihar vesilesi olarak anılmasına yol açacak bir şey yapmadım.
8. Köleler üzerinde tahakküm etmedim.
9. Tanrı'yla alay etmedim. O'nun öğüdünü küçümsemedim.
10. Fakir, zavallı kimseleri kandırarak onların haklarını ve eşyalarını almadım.
11. Tanrıların iğrenç gördüğü şeyleri yapmadım.
12. Efendisinin köleye kötülük yapmasına sebebiyet verecek herhangi bir şey yapmadım.
13. Bir insanın eziyet çekmesine sebep olmadım.
14. Bir insanın aç kalmasına müsaade etmedim.
15. Hiç kimseyi ağlatmadım.
16. Hiç kimseyi öldürmedim.
17. Kimseye de benim için birisini öldürmesini emretmedim.
18. İnsanlar üzerine acı saçmadım.
19. Mabedlerdeki adakları çalmadım.
20. Tanrıların yiyeceklerini çalmadım.
21. Ölülerin yiyecek ve içeceklerinden çalmadım.
22. Zina yapmadım.
23. Şehrîmin tanrısının temiz mabedine kirli olarak gitmedim.
24. Komşunun toprağından çalmadım.
25. Arpanın ölçęğinden çalmadım.
26. Diğer insanların sınırlarına tecavüz etmedim.
27. Terazinin kefesinde hile yapmadım.
28. Alıcıyı kandırmak için terazinin ölçüsünde oynamadım.
29. Bebelerin ağızlarından sütlerini almadım.
30. Otlaklarından hiçbir hayvanı kovmadım.
31. Tanrıların koruyucuları olan kuşlara ağ kurmadım.
32. Oltaya yem koyarak kandırmak sūretiyle balık yakalamadım.
33. Suyun akma zamanı geldiğinde onu bastırmadım.
34. Akan suyun akmasına mani olacak bir engel de yapmadım.
35. Yangın çıkarmak için bir ateş ateşlemedim.
36. Adaklar için konulan muayyen vakitleri değiştirmedim, onları ilga etmedim.
37. Tanrıların mülkünden sığırlarını kovmadım.
38. Tanrı'nın tecellilerine mani olacak bir şey yapmadım.
39. 40. 41. 42. Ben temizim, ben temizim, ben temizim, ben temizim!" Mircea Eliade, *From Primitives to Zen*, s. 240; Giorgio A. Livraga, *age.*, s. 115-117.

“Ptah, en yüce ilahtı. Eşyanın hepsine isimler verdi. Diğer bütün tanrılar ise tabiat unsurlarının hepsini yaratan ve onların isimlerini ilk telaffuz eden akıldan çıktılar. Bu logos fikri, Herakleitos’tan ve Yuhanna İncili’nden çok daha önce Mısırlılarda bulunmaktaydı.”³⁷

Eski Mısır tarihine baktığımızda, yirmi üç firavun sülalesi bulunduğunu görürüz. Üçüncü ve dördüncü sülaleler zamanına Eski İmparatorluk adı verilir. Milattan önce 2000 yılı sıralarında On İkinci Sülale ile başlayan Orta İmparatorluk, Mısır’da on yedi yüzyıl boyunca hükümlük eden Asyalı bir kavim olan Hiksosların istilasına kadar devam eder. Hiksoslardan sonra Yeni İmparatorluk kurulmuş, bundan sonra da Mısır bir ara Asurluların (715-663), bir ara da İranlıların (525-404) işgali altında kalmıştır. Büyük İskender’in 333 yılında Mısır’ı ilhak etmesiyle de Eski Mısır tarihi son bulmuştur. Hiksoslar, Asurlular ve İranlıların istilaları dışında, Eski Mısır oldukça devamlı ve istikrarlı uzun bir tarihe sahiptir. Bazı özel coğrafi şartlarının da yardımıyla Mısır, M.Ö. 3000 ile 333 yılları arasında, yaklaşık üç bin küsur yıl kendine has medeniyetini dış müdahalelere pek maruz kalmadan devam ettirmiş ve korumuştur.³⁸

Hiksosların işgalinden önce Mısırlıların Tek Tanrı inancına sahip oldukları ve işgalin bir tesiri olarak çok tanrıcılığın dışarıdan, Asya’dan geldiği ileri sürülür.³⁹ M.Ö. 1700 yıllarında başlayan (14. Sülale dönemi) bu Hiksos işgali sırasında, Mısırlı

37 J.H. Preastedden nakleden Şarkavî, *age.*, s. 20.

38 A. Sayılı, *age.*, s. 3. Manethon’un *Mısır Tarihi Kronolojisi*’nde, Thoth’un hâkimiyetiyle başlayan döneme “Tanrıların Hakimiyeti Devri” denilir. Çünkü o rahipliği, hâkimliği ve krallığı kendinde toplamıştı. Ayrıca bkz. Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, s. 57-99.

39 Maspéro, *Doğu Halklarının Eski Tarihi* isimli eserinde, Mısır’ın kadim çağlarından beri tek tanrıca olduğunu söyler. Bu çağlara ait metinlerde İlahî Birlik şöyle ifade edilmekteydi. “Tanrı Bir ve Tektir, öz olarak mevcut olandır, gökte ve yerde doğurulmamış olan yegâne yaratıcıdır.” Edouard Schure, *Büyük İnisyeler*, çev. Yavuz Keskin, s. 209.

din adamları mabetlerine çekilerek ibadetlerine gizli gizli devam etmekle beraber, ülkelerini esaretten ve zalimlerden kurtarmak için gizlice çalışmaktaydılar da. Sonunda uzun yıllar Mısır'ı ellerinde tutanlardan ülkeyi Teb (Thebes) mabedinde yetmiş bir rahip olan Amos kurtarmıştı.⁴⁰

İşte bu esaret yıllarında Mısır bilgeleri, öğrencilerini birçok sıkı deneylerden geçirerek seçerler ve öğretimlerini de gizli olarak yaparlardı. Bu tecrübeler, ahlaki bazı çilelerden ve sükût için yemin vermekten vs. ibaretti. Sırları ifşaya cüret edenler derhal öldürülürlerdi. Eski Mısır'ın bu irşad ve tesliki, insanın hem cesedini hem rûh-ı hayvânîsini hem de rûh-ı sultânîsini terbiyeye yönelikti. O devrin bilgelerine göre, nefse hâkim olmanın kudretini elde edebilmek için beden, ruh ve fikrin bütünüyle değişmesi ve her türlü kötülüklerden tamamen arınması gerekmektedir ki bu da ancak kalbi, akli ve iradeyi terbiye etmekle mümkündür. Bu seyr ü sülûk yolunda insan, ruhunda mevcut olan ince hisleri uyandırıp zenginleştirebilirdi. Derin ve samimi bir cehdden sonra insan kâinatın bâtinî kuvvetleriyle içsel bir irtibat kurabilirdi. Ancak bu dereceye erişen kişi başkalarını irşad edebilirdi.⁴¹ Daha sonraki tüm ezoterik doktrinlerde benzer üslûbu göreceğimiz bu ilk inisiyatik temrin merasimleri üzerinde biraz durmamız, mukayeseli inceleme yöntemi için önemlidir.

Eski Mısır İnisiyasyonu ve Hermes'in Vizyonu

Ezoterik ilimleri öğrenmeye talip olan insanlar birçok belde-den Mısır'a gelirdi. Bunlar ilk önce Teb ve Memfis'teki mabedlere başvurarak isteklerini açıklarlardı. Talipleri önce Osiris'in rahipleri sorguya çeker, kim olduklarını, nereden geldiklerini ve ne tahsil gördüklerini sorarlardı. Bu tahkikatlar neticesinde

40 Nureddin Necdet Evin, "Eski Mısır'da Tasavvuf ve Sülûk", *Mimar Sinan*, sy. 37, s. 30-45.

41 Nureddin Necdet Evin, *agy.*, s. 33.

rahip, gönüllünün bu ilimleri tahsil için bir istidada sahip olup olmadığını öğrenir; isteklide bir istidad görülürse ona gelmesi söylenerek büyük kapılardan, iç avlulardan ve nihayet kayalar içine oyulmuş, iki yanında sütunlar ve heykeller dizilmiş bir kordondan geçirilerek küçük bir ibadethanenin önüne getirilirdi. Bu mabedin kapısında İsis'in oturmuş, düşünür haldeki bir heykeli bulunurdu. Heykelin dizleri üzerinde kapalı bir kitap durur ve heykelin yüzünü de kalın bir peçe örterdi. Heykelin altında ise, "Hiçbir fani benim peçemi kaldıramamıştır," cümlesi yazılı olurdu. Bunun önünde büyük rahip, istekliye, "Burası mukaddes ve sırlarla dolu bir yerdir. Şu iki sütuna bak, kırmızı olan ruhun Osiris'in nuruna yükselişini, siyah olan ise ruhun madde içinde esir ve hapsolunuşunu temsil etmektedir. Bu esaret mahvolmaya kadar uzanabilir. Eğer istekli korkak ya da hain veya kötü emelli ise ya delirir ya da ölür. Yalnız kuvvetli ve cesur olanlar ile hüsnüniyet sahipleri kurtulurlar. Bu nedenle iyi düşün, kendine güvenemiyorsan hemen vazgeç ve geri dön, zira kapı üzerine kapandıktan sonra bir daha açılmaz," derdi.

Bunun üzerine mürid, kendine güvenir ve kararında ısrar ederse rahib-i âzam onu dış avluya götürerek iki rahibe teslim eder, mürid burada iki hafta kalırdı. Bu süre içinde, hiçbir kelime söylemeden, gösterilen her işi yapmaya, bütün söylenenleri sükûnetle dinlemeye, vücudunu da temiz tutmaya mecburdu. Çile gecesi sona erince, iki rahip, müridi tekrar mukaddes yerin kapısına götürürdü. Oradan sonsuz gibi gözüken karanlık bir dehlize geçilirdi. Bu korkunç heykellerle süslü dehlizi, müridin hiç ses çıkarmadan geçmesi gerekirdi. Daha sonra rahiplerden biri müride, karşılarında görülen bir galerinin ağzını işaret ederek, "İstersen buradan geri dönebilirsin zira kapı henüz kapanmamıştır fakat yoluna devam etmek istersen artık bir daha geri dönemezsin," diyerek çıkıp giderler ve kapıyı müridin üzerine kapatırlardı. Bu andan itibaren mürid, çok uzun ve çileli bir yolculuğa başlardı.

Elinde küçük bir mum ile emekleye emekleye yürüyen müridin karşısına aniden şu ses çıkar:

“Bilgiçliği ve kudreti gaye edinenler burada helak olurlar.”

Hâtiften gelen bu ses, yedi yankı yaparak kaybolurdu. Birçok dehlizlerden geçen müridin karşısına daha sonra bir rahip (*pastophoros*) çıkar, kendisini tebrik eder, o ana kadar geçmiş olduğu dehlizlerin ve oralandaki sembollerin yorumlarını ona öğretir. Müridin gelişi hâkimler meclisine bildirilir. Kendisine, “Hakikati açıklamak ve adaleti uygulamak için Yüce Allah ile irtibat kuran her irade, daha dünyada iken, insanlar ve nesnelere üzerindeki ilâhî kudretten hissesini alır. Bu keyfiyet, kurtuluşu ulaştırmış ruhlar için ebedî bir mükâfattır,” denilirdi.

İstekli, önce bu sözlerden şaşırır, korku ve dehşete kapılır, daha sonra da hakikatin ilk görüntülerini hissetmeye başlardı. Bundan sonra ateş, su, hava ve toprak imtihanları gelirdi. Hepsinden de başarıyla geçen müridi iki rahip karşılar, güzelce temizleyip kendisine beyaz bir elbise giydirebilir ve bir oda göstererek ona orada Büyük Rahip gelene kadar istirahat etmesini söylerlerdi. Tabii, habersiz müridi burada bir de geçmesi gereken nefis imtihanı beklerdi. Odaya giren çok güzel bir kız onu tahrik eder, mürid nefisine hâkim olamazsa imtihanı kaybederdi. Ama bu dereceye kadar gelmiş olduğu için mabedin dışına çıkmasına izin verilmez, orada, ölünceye kadar hizmetçilik ederdi.

Eğer iradesine hâkim olur da o imtihanı geçerse, ellerinde meseleler tutan on iki rahip gelir, kendisini alır ve büyük hâkimlerin huzuruna götürürler. Büyük Rahip, kendisini kabul eder ve ondan bir yemin alır. İşte bu kabul töreninden sonra asıl tahsil devresi başlardı. Sâlik'e bir oda gösterilir, beşerî ve fizikî ilimler üzerinde çalışması istenirdi. Sâlik, ilk yıllarını burada okumak ve ders çalışmakla geçirirdi. Tarih, tıp, mimarî, musikî ve tabii ilimleri öğrenirdi. Bu devrede yalnızca zihni değil aynı zamanda ruhi olarak da tekâmül etmesi istenirdi. Zira hakikate derin bir aşk